

Loonkonfektie terug in Nederland ?

Informele bedrijvigheid in ketens

In de kapitalistische wereld van West-Europa en Noord-Amerika voltrekt zich een proces van *herstructurering* dat in de periode na 1945 zijn weerga niet kent. Enkele van de uiterlijke kenmerken van dat proces zijn een hoge werkloosheid, afbraak van oude en opkomst van nieuwe industrietakken, een tertiërisering van de economie en internationalisering van grote ondernemingen zowel als van de betrokken economieën.

Over vele van deze verschijnselen zijn inmiddels boekenkasten volgeschreven. Een fenomeen waarover relatief weinig bekend is, maar dat eveneens onderdeel lijkt uit te maken van de zich voltrekende veranderingen is het ontstaan van een *informele sektor* in het rijke Westen. Tot het midden van de jaren zeventig was deze term gereserveerd voor bepaalde produktievormen in de Derde Wereld. Aan het eind van dat decennium werd het echter ook geïntroduceerd met betrekking tot sommige arbeidsverrichtingen in de kapitalistische wereld. Verschillende delen van de niet-geregistreerde produktie (en reproductie) werden samengebracht onder het concept van de informele economie of schemerzone (o.a.: Gershuny, 1979 en Renooy, 1984). Het ging hierbij om een grote verscheidenheid aan activiteiten uiteenlopend van huishoudelijke arbeid binnen het gezin, doe-het-zelf activiteiten en vrijwilligerswerk, via klussen en zogenaamde off-the-books activiteiten tot praktijken van koppelbazen en handel in drugs.

Lang niet al deze onderdelen van de informele economie kunnen beschouwd worden als uitingsvormen van een herstructureringsproces. Het gaat hier om die informele activiteiten die ook binnen de formele economie plaatsvinden, op zich zelf niet illegaal zijn, maar die buiten de legale kaders terechtgekomen zijn. Voor een definitie van informele activiteiten doen wij een beroep op Renooy (1984, p. 77) die deze omschrijft als die activiteiten die een positief inkomenseffekt hebben voor de uitvoerende en/of opdrachtgever, waarbij niet of onvoldoende wordt voldaan aan de op die activiteiten

* Respektievelijk werkzaam bij het Planologisch en Demografisch instituut van de UvA en de Stichting Regioplan. Dit artikel is gebaseerd op een onder-

zoeksproject uitgevoerd door de Stichting Regioplan in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

betrekking hebbende wet- en regelgeving. Onder deze definitie vallen ook de activiteiten van klussers en dergelijke. Wij beperken ons hier tot de informele produktie die plaatsvindt in bedrijven. Het doel van dit artikel is enerzijds om aan te geven dat er sprake is van het ontstaan van produktiekanalen buiten de legale structuren om en anderzijds dat deze ondergeschikt zijn aan andere, formeel opererende bedrijven. Wij zullen daarbij trachten aan te geven dat deze ontwikkeling onderdeel is van de herstruktureringprocessen die zich voordoen, onder meer van een groeiende tendens tot uitbesteding van bepaalde onderdelen van het produktieproces.

Wij baseren ons hierbij op een onderzoek dat wij in 1986 deden in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, en dat gericht was op informele produktie-activiteiten in een zestal branches. Dit artikel is om een aantal redenen gewijd aan één van die zes, namelijk de loonkonfektie-industrie. De loonkonfektie-industrie is slechts een deel van de hele konfektie-industrie, en wel dat deel dat zich bezig houdt met de feitelijk serie-produktie van kleding. Allereerst is ons inziens het structurele karakter van de ontwikkelingen het best in deze branche te zien, onder meer vanwege de grote mate van overeenkomst tussen de bevindingen in Amsterdam en bijvoorbeeld in New York en Londen. Ten tweede kon over deze branche de meeste informatie verzameld worden, en ten derde is extra aandacht besteed aan de vraagkant, dat wil zeggen de warenhuizen, kledingfiliaalbedrijven en dergelijke die de kleding uit de zogenaamde *sweatshops* kopen.

Wij gaan hieronder achtereenvolgens in op enkele veranderingen die zich in de Nederlandse konfektiebranche voltrokken hebben en een aantal van de belangrijkste kenmerken van de branche. Vervolgens geven wij een beeld van de informele produktie aan de hand van de vraag naar en het aanbod van de informele arbeid die verrijkt wordt en van de afnemers van de informeel geproduceerde goederen en diensten. Na dit beschrijvende deel wordt een verklaring gegeven voor deze ontwikkelingen. Wij baseren ons daarbij op de bevindingen uit ons onderzoek in Amsterdam. Teneinde echter aan te geven dat deze niet op zichzelf staan wordt waar mogelijk aan de situatie in met name New York en Londen gerefereerd. Tot slot geven wij ons oordeel over het gekonstateerde alsmede over de manier waarop de overheid hierop zou behoren te reageren. Alvoorts echter in te gaan op de branche willen wij kort ingaan op de gehanteerde onderzoeksmethode en enkele begrippen.

Informele activiteiten zijn hierboven al gedefinieerd. Het is nuttig dit begrip uit te splitsen in *zwarte* en *grijze* activiteiten. Activiteiten worden zwart genoemd, als wetten op het gebied van belasting- en premieheffing ontdoken worden. We noemen informele activiteiten grijs, indien er andere regels en wetten worden overtreden die op die activiteiten van toepassing zijn. Het gaat daarbij om regelgeving die betrekking heeft op arbeidsvoorwaarden en -omstandig-

heden (onder andere de Arbeidswet, Wet Arbeid Buitenlandse Werknemers, Wet Minimumloon en Minimumvakantiebijslag, CAO-bepalingen, etcetera).

Tijdens het onderzoek is gebruik gemaakt van verschillende kwalitatieve en kwantitatieve onderzoeksmethoden. Er is met een groot aantal sleutelinformanten (werkzaam bij controlerende instanties alsmede bij vakbonden, arbeidsbureaus, werkgeversorganisaties, en dergelijke) gesproken. Tevens zijn vele gesprekken gevoerd met werkgevers en werknemers in informeel producerende bedrijven, met mensen werkzaam bij de inkoopafdelingen van warenhuizen en kledingfiliaalbedrijven, en met fabrikanten/ontwerpers. Daarnaast is onaangekondigd een groot aantal ateliers bezocht ('cold shower visits'), is dossier-onderzoek gedaan bij de Kamer van Koophandel (KvK) en de Inspectie Omzetbelasting en is waar mogelijk gebruik gemaakt van bestaand (statistisch) materiaal.

1 Branchebeschrijving.

Vanaf het midden van de jaren '60 heeft zich in de economieën van het geïndustrialiseerde Westen in onder meer de confectie-industrie een proces van afbraak van werkgelegenheid en produktiekapaciteit voorgedaan. Wij willen dat hier aan de hand van een enkel cijfer illustreren. In 1963 bereikte de werkgelegenheid in de confectie-industrie in Nederland haar top met 77.000 mensen (Tap, 1983, 23). De daling zette zich eerst geleidelijk in om daarna te versnellen en in 1985 uit te komen op 12.000 mensen (Economisch Dagblad, 17-12-1985). Ook de produktie duikelde omlaag. De gemiddelde jaarlijkse achteruitgang in de periode 1972-1981 bedroeg in Nederland 7,7%, hetgeen alleen in Zweden overtroffen werd met 8,1% daling per jaar (Dicken, 1986, 232).

Uiteraard ging de ineenstorting van de confectie-branchen niet aan Amsterdam voorbij. In 1963 werkte één op de zes Nederlandse confectie-werknemers nog in Amsterdam, namelijk 12.000 (Tap, 1983, 24). Dit aantal nam af van 8.000 in 1967 en 4.000 in 1975 tot 1.743 in 1985. Het gaat hierbij om de geregistreerde werkgelegenheid. Met name voor het laatstgenoemde jaar zal hieronder duidelijk worden dat deze cijfers weinig met de werkelijke situatie te maken hebben. Ook in Amsterdam lijkt de confectie-industrie niet meer op wat die in het begin van de jaren '60 was.

Wij gaan hier kort in op de oorzaken die ten grondslag liggen aan de neergang van de confectie, omdat deze alles te maken hebben met de opkomst van de informele produktie. In de literatuur komt een vijftal factoren naar voren. Dit zijn allereerst de stijging van de loonkosten in het Westen en de industrialisering van lage lonen-landen in de Derde Wereld. Het algemeen loonpeil in de geïndustrialiseerde wereld steeg, gebaseerd op de produktiviteitsstijgingen in de leidende industrietakken, die veel minder arbeidsintensief waren dan de confectie. Het loonpeil werd voor de confectie derhalve te

hoog. Zeker toen de industrie gekonfronteerd werd met veel goedkopere producten uit landen als Taiwan, Zuid-Korea, en India. Deze ontwikkelingslanden benutten de confectie-industrie als één van de eerste branches om een industriesektor van de grond te krijgen (overigens net zoals voorheen Engeland, België en andere Europese landen gedaan hadden). De Westeuropese confectie-industrie kon niet tegen deze concurrentie op en de internationaal opererende concerns verplaatsten grote delen van hun productie naar de betrokken landen of besteedden deze uit aan lokale ondernemingen.

Naast deze twee voor de meeste Westerse landen geldende oorzaken was er een drietal specifiek Nederlandse. Allereerst was de overheid in Nederland in veel mindere mate dan in het buitenland bereid om de confectie de helpende hand toe te steken. De afwijzende Nederlandse houding ten opzichte van protektie en de opvatting dat de confectie-industrie voor het Westen een verloren industrie was, zijn in dit verband belangrijke factoren geweest. Tap (1983, p. 24) noemt daarnaast een groeiend tekort aan arbeidskrachten. Met de opkomst van de dienstensektor, waar over het algemeen sprake is van prettiger arbeidsomstandigheden, kwam er voor de vrouwen die tot dan toe in de confectie werkten een aangenaam alternatief.

De vijfde, en zeker niet minst belangrijke faktor moet eveneens in de branche zelf gezocht worden. Het management van de traditionele bedrijven was niet flexibel genoeg om te reageren op het veranderende modebeeld aan het eind van de jaren zestig. De gedegen Hollandse kleding die jaren mee kon (corduroy) maakte plaats voor het spijkergoed en een veel meer gedifferentieerd pakket, dat slechts één of twee modeseizoenen meehoevde. Er is sprake van een segmentering van de vraag naar kleding. Met name binnen de groep van 15- tot 35 à 40-jarigen uit zich dat in een vraag naar 'modische' artikelen waarbij de prijs eigenlijk belangrijker is dan de kwaliteit. Hoe belangrijk deze groep is blijkt uit het feit dat mensen onder de 25 jaar 26% van de totale kledingmarkt voor hun rekening nemen en twee-derde daarvan tot het 'modische' deel gerekend wordt. Een andere faktor die een neerwaartse druk op de prijzen heeft gehad, is het stagnerend inkomen en het daarbinnen dalende aandeel dat aan kleding wordt uitgegeven.

Gekonfronteerd met het snel wisselende modebeeld gingen de verkopers van kleding zoeken naar kortere aanvoerlijnen. Bestellingen in het Verre Oosten moeten vaak een half jaar of langer van te voren geplaatst worden en kunnen tussentijds niet bijgesteld worden (bijvoorbeeld een andere kleur).

Dat betekent dat er vaak grote voorraden 'in huis' gehouden moeten worden (renteverlies). Daarbij gaat het dus vooral om modieuze kleding. De niet-'modische' massagoederen blijven uit de lage lonen-landen komen, aangezien het prijsverschil nog wel groot ge-

noeg is om renteverliezen en aanvoerkosten te compenseren. Een belangrijke randvoorwaarde bij het zoeken naar kortere aanvoerlijnen was dat de kleding die van dichterbij zou komen ook goedkoop was. Aan deze vraag konden de Nederlandse konfektionairs die er nog waren niet voldoen. Wat er nog over was aan konfektie-industrie had zich gespecialiseerd in bepaalde produkten (bijvoorbeeld legeruniformen, verpleegsterskleding) of de kwalitatief betere en duurere produkten.

Het waren voornamelijk Turken die door het opzetten van konfektie-ateliers aan het einde van de jaren zeventig in dit gat sprongen. Hun aantal is vooral in de jaren tachtig sterk gegroeid. Tap kwam voor 1981 tot 28 Turkse loonkonfektiebedrijven in het handelsregister te Amsterdam op een totaal van 114 (= 25%). In het bestand van 13 mei 1986 konden op basis van de namen van de bedrijven minimaal 157 als Turks geïdentificeerd worden, op een totaal van 219 (= 72%). De loonkonfektie in Amsterdam is derhalve een grotendeels Turkse aangelegenheid geworden. Het zou verkeerd zijn als wij hier de indruk zouden wekken dat Turkse loonkonfektie een Amsterdams fenomeen is. De inspectie der omzetbelasting schat het aantal Turkse ateliers in Nederland op 750, met concentraties in Rijnmond (50), bij Oss, in de Achterhoek, Twente en in Limburg. De kleding die zij maken is vrijwel uitsluitend dameskleding en kleding die niet sexe-specifiek is (bijvoorbeeld modieuze joggingpakken). Dit alles binnen het marktsegment van goedkope tot niet al te dure mode-artikelen.

Deze ateliers zijn loonkonfektie-ateliers. Dit betekent dat zij de kleding niet ontwerpen, maar alleen in elkaar zetten. Soms hebben zij zelf een snijtafel, maar meestal krijgen loonkonfektionairs de op maat gesneden stof aangeleverd. Om de plaats van de loonkonfektie-ateliers binnen de hele konfektie-branche duidelijk te maken gaan we kort in op de structuur van de branche (zie schema 1.). Op de distributiekanaal (en de structuur daarvan) komen we nog terug.

Het begin van een kledingstuk ligt op de tafel van de ontwerper. Deze kan in dienst zijn van een distributeur/warenhuis, van een modehuis of van een fabrikant. Een fabrikant maakt geen kleding (althans in de meeste gevallen niet). De fabrikant ontwerpt kleding, maakt er modellen van, tracht deze aan distributeurs of groothandel te verkopen en laat ze vervolgens in serie maken door de loonkonfektionairs. Veel van deze fabrikanten en groothandelaren hebben een verkoopkantoor in het Konfektie Centrum in Amsterdam, dat funktioneert als het verkoopcentrum van de Nederlandse konfektie. Detaillisten komen er met de regelmaat van de klok hun voorraden aanvullen.

De grote financiële risico's, de teruglopende verkopen, de sneller wisselende mode en de onvoorspelbaarheid van de markt maken zo

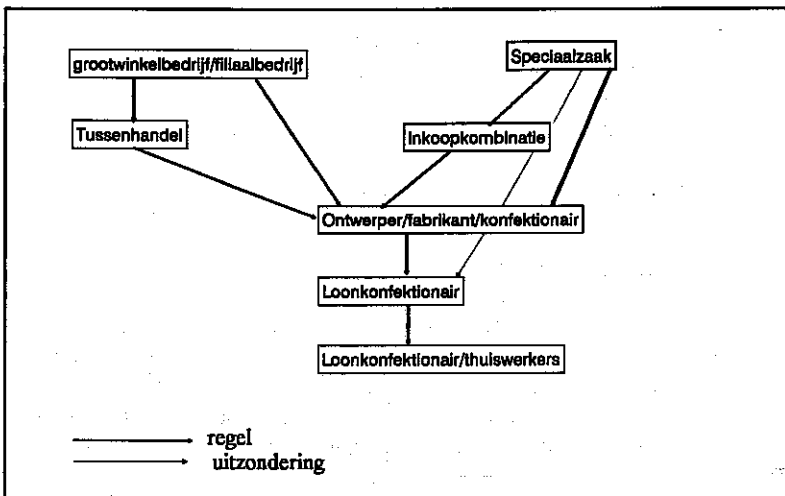
kort mogelijke aanvoerkanalen voor de detaillist noodzakelijk. Dit geldt ook voor de fabrikant of handelaar, die vaak van de ene week op de andere een succesvol gebleken model moet kunnen leveren.

De loonkonfektionair vervult de functie van snelle producent van deze produkten. Wanneer de loonkonfektionair een deel van de risico's wil afwentelen, besteedt hij een deel van de produktie uit aan andere ateliers of aan thuiswerksters. Met name op de top van de produktie seizoenen doet hij dat om te voorkomen dat er te veel personeel in dienst genomen wordt. Uit schema 1 blijkt dat de thuiswerksters de bodem van de structuur vormen, die in feite piramidiaal is. Dit is niet een specifiek Nederlandse structuur. Zij wordt in de meeste Westerse landen aangetroffen. Chisolm, e.a. (1986) geven een uitgebreide analyse van de structuur in Groot Brittannië die veel overeenkomsten hiermee vertoont. Dicken (1986, p. 244) zegt hierover:

"Thus, although the clothing industry of most countries is made up of a myriad of very small firms, many of which operate as subcontractors, there is an undoubted trend towards increased concentration."

Organisatie van de kledingbranche

Schema 1

Deze concentratie is er vooral bij de afzet van kleding. In absolute aantallen wordt het grootste deel van de verkooppunten van bovenkleding gevormd door het midden- en kleinbedrijf (circa 4.700 vestigingen) (Nienhuis & Pleijster, 1986, p. 15). Daartegenover staan de grote kledingfiliaalbedrijven waarvan een belangrijk deel landelijk opereert. Het EIM schat dat een kleine 100 van dergelijke ondernemingen zo'n 1.750 vestigingen exploiteren. Dit betekent dat 3%

van de ondernemingen 27% van de vestigingen beheert. Het markt-aandeel van deze categorie bedrijven illustreert hun belang nog beter (zie tabel 1). Het blijkt dat 3% van de ondernemingen 35 à 40% van de markt van dames- en heren bovenkleding in handen heeft.

Het EIM geeft aan welke consequenties dit onder andere heeft:

"De grootste landelijk opererende kledingfiliaalbedrijven vertegenwoordigen een zodanig inkooppotentiëel dat zij de konfektioneringsbedrijven, die in hun opdracht werken, in grote mate beheersen en daarmee alert op modeveranderingen reageren." (Nienhuis & Pleijster, 1986, p. 15)

Tabel 1 *Marktaandelen op de markt voor dames- en herenbovenkleding (in procenten).*

bedrijfstype	geschat marktaandeel* (1984)	
	dameskleding	herenkleding
midden- en kleinbedrijf	55	50
grootwinkelbedrijf	35	40
overige (w.o. postorderbedrijven, markt)	10	10
totaal	100	100

*raming EIM op basis van diverse bronnen
Bron: Nienhuis en Pleijster, 1986, p. 22.

Hiermee is geïllustreerd dat de ontwikkelingen in de loonkonfektiebedrijven en de structuur van de kledingdistributie niet los van elkaar kunnen worden gezien. Eén van de zaken die hieronder duidelijk worden is dat dit niet alleen geldt voor de loonkonfektiebranche in het algemeen, maar zeker ook voor het informele deel daarbinnen. Allereerst wordt hieronder de informele productie in de konfektie-industrie in Amsterdam aan de orde gesteld.

2 De informele loonkonfektie.

Het is moeilijk om aan te geven wanneer de informele loonkonfektie in Amsterdam een omvang van enige betekenis is gaan aannemen. Velen koppelen het ontstaan ervan aan de opkomst van de Turkse konfektie-ateliers, maar van informele productie is al eerder sprake geweest. Konkurrentie uit het buitenland dwong ook de Nederlandse konfektionairs hun prijzen (maaklonen) aan te passen. Uit onderzoek (Jansen e.a., 1978) blijkt, dat hiertoe informele arbeid werd ingezet.

In de jaren zeventig verschenen de eerste Turkse loonkonfektiebedrijven in Amsterdam. Volgens Tap (1983, p. 31) heeft het grootste deel van deze ateliers zich tot ongeveer 1981 in de illegaliteit schuil gehouden, in die zin dat ze niet bij instanties als de Kamer van Koophandel, belastingdienst of bedrijfsvereniging geregistreerd staan. Hoewel daar de laatste jaren verandering in is gekomen (veel bedrijven zijn wel bij de Kamer bekend), wil dat nog niet zeggen

dat er minder informeel wordt gewerkt. Registratie in het Handelsregister is verplicht, maar tevens "slechts een formaliteit".

Tabel 2 geeft een overzicht van de aantallen ateliers voor enkele jaren op grond van verschillende bronnen.

Een indirecte aanwijzing voor zowel het aantal ateliers als de groei over de afgelopen drie jaar kan verkregen worden uit het adressenbestand van voormalige en bestaande ateliers. Tap vond over een periode van drie jaar (1981-1983) 98 adressen. Wij hebben eveneens over een periode van drie jaar (1983-1985) in het totaal 452 adressen gevonden. Sommige daarvan zijn slechts één keer een paar maanden gebruikt; andere jaren achter elkaar door vijf of meer verschillende ateliers (verschillend in de zin van andere naam of andere formele eigenaars).

Aantal loonkonfektie-ateliers in Amsterdam in enkele jaren volgens verschillende bronnen.

Tabel 2

	KvK ¹	BvS ²	Schattingen
1981	105	76	80 ³
1983	117	82	80 ³
1985	192	128	300 à 350 ⁴
1986	217	n.a.	300 à 350 ⁴

1 Kamer van Koophandel: inschrijvingen van zaken met als hoofdactiviteit loonkonfektie (Kamer distrikt Amsterdam) per 1 januari.

2 Bureau van Statistiek Gemeente Amsterdam (Bedrijvenregister).

3 Tap, 1983, p. 17 e.v.

4 Schattingen van Inspektie der Omzetbelasting, loontechnische Dienst, Gewestelijk Arbeidsbureau, en andere sleutelinformanten. Alleen het Gemeenschappelijk Administratiekantoor komt iets lager uit, namelijk 250 à 300.

De vraag rijst hoe de kwantitatieve gegevens geïnterpreteerd moeten worden. Zijn alle bedrijven in deze branche informeel, of alleen de bedrijven die niet ingeschreven staan bij de K.v.K.? Hierover spreken de verschillende sleutelinformanten elkaar nauwelijks tegen. Allen zijn van mening dat er slechts zeer weinig (etnische) konfektiebedrijfjes zijn die geheel volgens de regels (kunnen) opereren. Zo zegt een voormalig inspekteur van de Arbeidsinspektie:

"Bedrijven moeten een arbeidsregister hebben waarin mensen staan die er werken. Bij een hoop bedrijven schort het daaraan. Of ze hebben niet zo'n register of ze hebben het wel, maar dan zetten ze er drie namen in, maar die van de anderen die er werken niet."

Het meest uitgesproken is een inspekteur van de belastingdienst. Uit zijn gegevens blijkt dat er van de naar schatting 300 à 350 in Amsterdam aanwezige ateliers bij de instanties 226 bekend zijn (in februari 1986). Van die 226 doen er 156 aangifte bij de belastingdienst. Daarvan doen 22 ateliers dat korrekt, hetgeen betekent dat 86% van de geregistreerde ateliers óf geen aangifte doet, óf dat niet korrekt doet.

Informanten uit de branche komen met gelijklopende verhalen. Zo zegt een fabrikant die zelf de produktie uitbesteedt aan Turkse loonkonfektie-ateliers:

"Turkse ateliers overtreden allemaal in meer of mindere mate wetten en regels. Eén van mijn vaste ateliers is in vijf jaar zo'n acht keer van naam veranderd. Ook eigenaar en adres veranderen voortdurend."

Informeel bedrijven veranderen regelmatig van naam, eigenaar, adres en soms zelfs rechtsvorm. Opsporing en vervolging van informele produktie wordt zo bemoeilijkt. Wanneer een bedrijf slechts 4 à 5 maanden (1 produktieseizoen) bestaat is het lastig voor de belastingdienst daar grip op te krijgen. In verband met de lengte van allerlei procedures duurt het vaak 6 tot 9 maanden alvorens dwangbevelen en/of deurwaarder verschijnen.

Op 9 september 1985 stonden bij de KvK 204 loonkonfektiebedrijven ingeschreven (hoofdaktiviteit). Op 5 april 1986 waren dat 222. In deze periode van 7 maanden werden 49 bedrijven opgeheven (24%) en werden 67 nieuwe ondernemingen ingeschreven (32,8%). Van de 155 inschrijvingen die op beide data in het bestand voorkwamen zijn er 10 in de tussenliggende periode van naam veranderd (= 6,5%). De hier naar voren komende dynamiek blijkt nog duidelijker uit de gegevens die in tabel 3 staan. Het aantal bedrijven dat in de periode september 1985 - april 1986 betrokken was bij een wijziging (exklusief uitschrijvingen), namelijk 121, komt neer op meer dan 50% van het aantal ingeschreven bedrijven.

Tabel 3 *Veranderingen in de loonkonfektie-industrie in de periode september 1985-april 1986, zoals gepubliceerd in het Economisch Dagblad op basis van mutaties in het handelsregister per maand.*

	inschrijving	nwe naam	nwe aktiviteit ¹	nw adres	uitschrijving
sept. 85	10	1	2	0	9
okt. 85	1	1	8	1	3
nov. 85	0	3	7	5	9
dec. 85	2	3	9	7	9
jan. 86	4	2	5	3	19
febr. 86	2	2	4	2	3
maart 86	15	6	1	6	12
april 86	5	2	1	1	15
totaal	39	20	37	25	79 ²

1 d.w.z. dat het bedrijf voorheen onder een andere branchekode geregistreerd was. Deels vallen deze bedrijven in de hierboven genoemde groep van nieuwe inschrijvingen.

2 de afwijking die blijkt t.o.v. de hierboven genoemde cijfers voor de periode 9/9 '85 - 5/4 '86 heeft als oorzaak a) dat de periode in deze tabel langer is, b) dat de gegevens in het E.D. verschijnen met enige vertraging, en c) dat hierin ook opgenomen zijn de bedrijven die na 9/9 '85 werden opgericht en voor 5/4 '86 al weer werden opgeheven.

Tap (1983, p.19) wijst erop dat loonkonfektiebedrijven een relatief kort bestaan leiden: gemiddeld 11,5 maanden gemeten over 56 ves-

tigingen, en dat veel bedrijven binnen een half jaar de poorten (tijdelijk?) moeten sluiten: 41%.

Wat dat betreft is de situatie er niet veel beter op geworden. Van de bedrijven die gedurende september 1985 werden ingeschreven bij de KvK was 54% voor 30 april 1986 al weer uitgeschreven. Voor 92 bedrijven die in de afgelopen 3 jaar opgeheven zijn en waarvan de startdatum achterhaald kon worden, is de gemiddelde levensduur berekend: 10 maanden. Het percentage bedrijven dat het minder dan een half jaar volhoudt is iets gedaald, maar daar tegenover staat dat het aandeel van de bedrijven die zes tot twaalf maanden bestaan, is gestegen (zie tabel 4).

Het is moeilijk de aantallen werknemers te achterhalen. De belastingdienst en het GAK komen beide uit op een gemiddelde omvang van 15 personen per atelier, terwijl de arbeidsinspektie niet verder durft te gaan dan dat deze varieert van 5 tot 20 personen. De maximale omvang ligt volgens de belastingdienst veel hoger. In het grootste atelier dat zij ooit gevonden heeft, waren 55 personen werkzaam. Bij de 18 bedrijven waar tussen januari 1985 en april 1986 invallen door belastingdienst, GAK en politie werden gedaan, waren op het moment van de inval in totaal 296 mensen werkzaam.

Levensduur van loonkonfektie-bedrijven in 1983 en 1986 in absolute aantallen en percentage.

Tabel 4

	1983 ¹		1986 ²	
	abs	%	abs	%
1-6 maanden	23	41,1	33	35,9
7-12 maanden	17	30,4	36	39,1
12-24 maanden	8	14,3	14	15,2
24-36 maanden	3	5,4	7	7,6
meer dan 36 maanden	5	8,9	2	2,2
totaal	56	100,1	92	100,0

1 Bron: Tap, 1983.

2 Bron: eigen onderzoek

In de bedrijven die wij bezocht hebben, waren meestal tussen de 10 en 15 mensen aan het werk, met uitschieters naar boven (meer dan 20 personen) en naar beneden (4 personen).

Uitgaande van een gemiddelde personeelsbezetting van 10 à 15 personen en een totaal van 300 à 350 ateliers ligt het aantal betrokken werkzame personen tussen de 3.000 en 5.250, exclusief thuiswerkers, maar inclusief eventuele illegalen. Op het hoogtepunt van het produktieseizoen zijn er dus meer dan 5.000 mensen actief in de loonkonfektie in Amsterdam. Dit is meer dan 15 keer zoveel als de afdeling Bestuursinformatie van de Gemeente Amsterdam opgeeft per 1 januari 1985. De omvang van de informele konfektiebranche in Amsterdam is voor Nederlandse verhoudingen groot. Vergeleken met de getallen die voor New York en Londen worden genoemd gaat het echter om een beperkt aantal werknemers. Zo komt Buck in 1979 voor New York al tot 4.500 ateliers met 50 tot

70.000 arbeiders/sters. Sindsdien is de grens van 100.000 mensen vermoedelijk overschreden. Voor Londen wordt een aantal van 60.000 aangehouden (Greater London Council, 1985, p. 122). Een aantal controlerende instanties en sleutelpersonen waagt zich aan een - zij het meestal indirecte - schatting van het aantal personen dat in Amsterdam in deze branche werkzaam is. Dit ligt voor de productie-omvang geheel anders. Alleen de belastingdienst is bereid een schatting te geven van de totale som niet afgedragen premies en belastingen. Deze wordt op f 60 à f 75 miljoen per jaar geschat. Bedacht moet worden dat het hierbij gaat om de loon- en omzetbelasting en de sociale verzekeringspremies die afgedragen zouden worden als alle productie wit zou geschieden. Dit is niet waarschijnlijk. Vele respondenten betwijfelen of de loonkonfektie in deze omvang zou voortbestaan c.q. kunnen voortbestaan als de productie geheel volgens de regels zou plaatsvinden. De schattingen omtrent niet afgedragen belastingen en premies komen omgerekend in arbeidsplaatsen neer op 2.000 à 2.500 (op basis van de kosten per arbeidskracht). Hierboven is het totaal aantal in de loonkonfektie werkzame personen geschat op 3.000 à 5.250. Het is derhalve waarschijnlijk dat 40 tot 60% van de Amsterdamse loonkonfektie zwart is. Deze relatieve omvang van het informele deel van de branche ligt in dezelfde orde van grootte als uit Engels onderzoek voor Londen is gebleken (Greater London Council, 1985, p. 122).

3 Vraag en aanbod van informele arbeid

3.1 Aanbod van informele arbeid

In de loonkonfektie werken vooral buitenlanders. Turken vormen het grootste deel, maar ook Marokkanen en zwart-Afrikanen werken in deze branche. In sommige ateliers werken mannen en vrouwen samen, maar er zijn ook ateliers waar alleen vrouwen of mannen werken. De leeftijd van de betrokkenen varieert sterk, maar de indruk bestaat dat de meesten ouder zijn dan 23 jaar. Deze indruk is gebaseerd op eigen waarnemingen, alsmede de gegevens van werknemers die in 1985 volgens de officiële opgave werkzaam waren bij 55 ateliers.

Tabel 5 *Leeftijd en sexe van personeelsleden van 55 loonkonfektiebedrijven in Amsterdam eind 1985.*

	mannen	vrouwen	totaal
< 23 jaar	60	100	160
= 23 jaar	75	167	142
totaal	135	167	302

Bron: eigen onderzoek

Het opleidingsniveau van confectie-werknemers is niet duidelijk. Het lijkt erop dat er voor het werk niet voldoende confectieaaiers/sters beschikbaar zijn. Dit is één van de verklaringen voor de 'tewerkstelling' in ateliers van een deel van de 'illegalen'. Het gaat dan om de groep arbeiders die door velen wordt aangeduid als toeristen. Deze komen om in het hoogseizoen als vakmensen in de ateliers te werken. Voor die korte tijd worden geen formaliteiten in werking gesteld, zodat de betrokkenen illegaal werkzaam zijn. Daarnaast zijn er de buitenlanders die zonder geldige verblijfstitel in Nederland zijn en die in de ateliers voor zeer lage lonen werken. Voor deze mensen is er geen alternatief voor zwart werk. Door de contacten die zij met en binnen 'hun' groep hebben komen ze in de ateliers terecht, waar ze vaak extreem lange werkdagen maken. Ook in New York en Londen is de grote meerderheid van de werknemers in de ateliers alsmede van de thuiswerksters afkomstig uit immigrantengemeenschappen. In New York gaat het daarbij vooral om Chinezen en in toenemende mate om Spaanstalige immigranten uit het Caraïbisch gebied, terwijl het in Londen Bengalen en Turks-Cyprioten zijn. Naast de legale buitenlandse werknemers wordt er ook daar van 'illegalen' gebruik gemaakt in de sweatshops, zij het op veel grotere schaal dan in Amsterdam (Leichter, 1979).

Aantal werkloze Turken en Marokkanen in het GAB-rayon Amsterdam. **Tabel 6**

nationaliteit	1980 ¹	1982 ¹	1984 ¹	1986 ²
Turken	414	998	2.003	3.000
Marokkanen	474	1.121	2.320	3.150

1 jaargemiddelden

2 ultimo augustus

3.2 Vraag naar informele arbeid.

De vraag naar informele arbeid varieert. Er zijn naast de informeel producerende ateliers ook geheel formeel opererende. De verschillende typen informele bedrijfjes dan wel informele arbeid worden hieronder puntsgewijs aan de orde gesteld.

1. Het geheel niet geregistreerde, zwart producerende bedrijf.

Dit is de meest extreme vorm van informele produktie. Ofschoon de indruk bestaat dat een groter deel van de bedrijven zich in ieder geval wel bij de KvK heeft laten registreren, bestaat dit soort bedrijfjes nog steeds. Wij zijn zelf bij toeval op een dergelijk bedrijf gestuit. Het betrokken atelier was noch bij de KvK noch bij de Belastingdienst bekend. In het bedrijf werkten 8 mensen. Als er veel werk was, werd er doorgewerkt tot 10 of 11 uur 's avonds. Het personeel werd per uur betaald, bleef zolang er werk was en kreeg f 6,- per uur. Inmiddels is het bedrijf na een totale levensduur van ongeveer 5 maanden weer verdwenen.

De in deze bedrijven werkzame personen werken zwart, en er

wordt geen BTW afgedragen. Vermoedelijk is een deel van de betrokkenen ook zonder geldige verblijfstitel in Nederland.

2 Het geregistreerde bedrijf dat zwart en met 'illegalen' werkt.

Een aanzienlijk deel van de konfektie-ateliers in Amsterdam is wel geregistreerd, maar produceert toch (deels) zwart, terwijl een deel van de werkenden 'illegaal' in Nederland verblijft. De zwarte arbeid wordt veelal verricht door Turkse, Marokkaanse en zwart-Afrikaanse mannen en vrouwen, terwijl ook Nederlanders - zij het veel minder - dit werk verrichten. Onze informanten bij de belastingdienst voegen hieraan toe:

"De meeste Turken en andere buitenlanders die in ateliers werken hebben geen uitkering; en dat is bij Nederlanders wel wat anders."

Het precieze aandeel van illegalen in de loonkonfektie valt niet te geven. Het beeld dat op grond van invallen in ateliers naar voren komt is overtrokken. Het oog van politie en andere instanties is immers niet bij toeval op de bewuste adressen gevallen.

Over de 'arbeidsomstandigheden' van illegalen zegt een informant van de inspectie Omzetbelasting:

"De manier waarop ze illegalen uitbuiten, dat is crimineel. De illegalen worden vaak gehuisvest onder of boven de ateliers waar ze werken. Ze mogen dan ook hun paspoorten inleveren. Ze werken dan 7 dagen per week tot 18 uur per dag voor zo'n f 400,-. Het is een moderne vorm van slavernij."

Een aparte groep illegalen zijn de eerdergenoemde 'toeristen'. Soms komen zij alleen of in kleine groepjes, maar er wordt ook wel gesproken over 'een touringcar vol'. Belangrijk verschil met de eerder genoemde illegalen is, dat zij vanwege hun kundigheid en sterke positie, goed betaald worden.

3. Het geregistreerde bedrijf dat (deels) zwart werkt.

In dit type bedrijf kan het zwart werken variëren van het buiten de boeken om betalen van overwerk, via een extraatje boven op het minimumloon (voor vaklui) tot het geheel zwart betalen van het personeel. Een eigenaar van een dergelijk atelier:

"Bij ons werken vier mensen in vaste dienst. Boven op hun loon ontvangen ze een deel zwart. Anders gaan ze naar een ander. Al het andere personeel (op dat moment 2 mensen LB/RvG) is geheel zwart."

De 'lonen' van zwart werkenden lopen nogal uiteen. Volgens informanten bij de belastingdienst is het echter zo dat de 'gewone' zwartwerker (die zo'n 40 uur per week werkt) per week f 200 à f 250 ontvangt. Dat ook 'uitbuiting' relatief is, mag blijken uit het feit dat in New York lonen van \$ 50 à \$ 60 per week zijn gevonden, met uit-schieters naar beneden van \$ 2 per dag (het minimumuurloon is \$ 3,65)! De grote meerderheid van de werknemers werkt daarbij

tegen stukloon, ook in de ateliers.

Een deel van het zwarte werk wordt door thuisnaaisters gedaan. Wij zijn een aantal ateliers tegengekomen dat met thuisnaaisters werkte, soms met tientallen. Een deel van dit werk wordt geheel verantwoord in de boeken, een ander deel wordt afgedaan met de melding 'werk derden'.

4. Overige informele activiteiten.

Slechts een fractie van de bedrijven (maximaal 15 à 20) vraagt een overwerkvergunning aan, terwijl is gebleken dat het heel normaal is wanneer van werknemers wordt verlangd dat zij 10 of 12 uur per dag werken, veelal zonder extra overwerkbeloning. Wederom zijn de illegalen hiervan het meest de dupe.

In tegenstelling tot wat berichtgeving in kranten doet vermoeden, komt kinderarbeid niet op grote schaal voor. Daar waar wij het aantreffen, is het vergelijkbaar met de arbeid die kinderen van detailhandelaren na school en op zaterdag verrichten. Ze springen bij op drukke momenten. De respondenten van controlerende instanties waren dezelfde mening toegedaan.

5. Afnemers van informeel geproduceerde kleding.

Afnemers lopen niet over van openhartigheid omtrent het inkopen of verhandelen van informeel geproduceerde goederen. Zowel voor het grootwinkelbedrijf, de tussenhandel, inkoopcombinaties, kledingspecialzaken als marktkooplui hebben wij kunnen vaststellen dat zij afnemer zijn van informeel geproduceerde kleding. Slechts een enkele respondent van het grootwinkelbedrijf (35 à 40% van de markt) was bereid openlijk te verklaren dat kleding wordt verkocht die in Nederland in strijd met de regels is vervaardigd. Daar wordt echter steeds weer bij aangetekend dat het de verantwoordelijkheid van de fabrikant is, bij wie de kleding besteld en gekocht wordt (zie schema 1). Er was één uitzondering:

"Onze aankopen van die Turkse ateliers nemen toe, dat wil zeggen dat er in sommige kledingsectoren een tendens is tot dichter bij huis kopen, en dat gebeurt dan bij ateliers in Nederland bij dames- en kindermode."

Maar, de meeste respondenten waren minder duidelijk:

"Ik bemoei me niet met de omstandigheden waaronder de producten gemaakt worden."

Er zijn ook respondenten die zeggen dat ze niet weten waar de kleding wordt gemaakt, en dat ze er geen zicht op kunnen hebben:

"De fabrikanten zijn wellicht te goeder trouw, en zij besteden het uit aan Turkse ateliers. Daarna wordt het echter vaak nog één of twee keer uitbesteed. Dan raakt iedereen het zicht kwijt."

Tot slot zijn er ondernemingen die ronduit ontkennen dat zij producten verkopen die bij informele ateliers gefabriceerd zijn:

"X houdt zich daar verre van; de ethische normen staan hier hoog in het vaandel en de omstandigheden waaronder voor X geproduceerd wordt worden gecontroleerd."

Bij één van onze atelierbezoeken hebben wij labels van ditzelfde bedrijf X aangetroffen.

Overigens ontkennen informanten van arbeidsinspektie en belastingdienst niet dat het mogelijk is dat afnemers officieel nergens van weten. Het gaat om ketens van uitbesteding die het geheel erg ondoorzichtig maken. Volgens de meeste informanten moeten de ondernemingen 'ziende blind zijn', willen ze niet op z'n minst vermoeden waar en onder welke omstandigheden de kleding wordt gemaakt.

Voor wat betreft de handel is eenieder het erover eens dat het Konfektie Centrum een belangrijke plaats inneemt. Vooral de bedrijven die in de zogenaamde derde toren gevestigd zijn worden vaak als opdrachtgever/tussenschakel genoemd, zowel door loonkonfektionairs als door sleutelinformanten. Eén fabrikant gaat zover dit de 'haard des verderfs' te noemen.

We kunnen konkluderen dat informeel geproduceerde kleding in Nederland op ruime schaal aftrek vindt langs verschillende distributiekanaalen. Het feit dat er vraag naar deze kleren is, is op zich nog geen voldoende verklaring. Was het niet Jean Baptiste Say (1767-1823) die zei dat iedere produktie haar eigen vraag kreëert? Voor een afdoende verklaring voor het aanbod van en de vraag naar informeel geproduceerde kleren moeten we dieper in deze complexe materie duiken.

4 Enige verklaringen

4.1 Het aanbod van informele arbeid

De bevolkingsgroepen die werknemers leveren voor de konfektie-ateliers worden gekenmerkt door een hoge werkloosheid, een laag opleidingsniveau, en weinig tot geen alternatieven in de sfeer van regulier werk. Voor zover men werk heeft, is dit laag betaald en ongeschoold. De werklozen uit deze groepen zijn de afgelopen jaren gekonfronteerd met verlagingen van het uitkeringsniveau. Deze aspecten, gekombineerd met stijgende vaste lasten en bezuinigingseffekten, betekenen dat de koopkracht de laatste jaren sterk onder druk heeft gestaan. Een aantal factoren hangt samen met het feit dat het om buitenlanders gaat:

1. openlijke of verholen diskriminatie vermindert de kans op werk;
2. verplichtingen jegens familie en/of in-group kunnen veel gewicht in de schaal leggen;
3. voor Turkse vrouwen is het werken met (en gecontroleerd door) landgenoten vaak de enige kans (naast thuiswerk) op betaalde arbeid.

4.2 De vraag naar informele arbeid.

Welke factoren zorgen ervoor dat de konfektiebranche in Amsterdam in zo sterke mate een informeel karakter heeft?

A. Strukturele factoren.

De te hoge prijs van arbeid is een reden om een beroep te doen op informele arbeid. Dit is ongetwijfeld in de loonkonfektie-industrie het geval. Het zijn de arbeidskosten in relatie tot de aan de Turkse loonkonfektionairs betaalde maaklonen die te hoog zijn. Het hoofd van de afdeling inkoop van een kledingfiliaalbedrijf geeft deze relatie heel precies aan:

"De maaklonen zijn erg belangrijk, want iedere gulden minder inkoop betekent twee gulden minder in de verkoop."

De maaklonen hebben de laatste jaren onder druk gestaan. Verlagen van 40 à 50 tot 100% worden genoemd. Het initiatief voor deze prijsverlagen komt deels uit de bedrijven die kleding aan de konsument verkopen.

Ook de tussenhandel speelt hierbij een belangrijke rol. Het niet of minder uitbetalen van (van tevoren afgesproken) maaklonen komt regelmatig voor. Maar de onderlinge verhoudingen tussen de ateliers spelen ook een rol bij het tot stand komen van de hoogte van de maaklonen. Allereerst is het voor opdrachtgevers mogelijk loonkonfektionairs tegen elkaar uit te spelen vanwege hun grote aantal en hun onzekere positie. Ten tweede heeft een aantal ateliers een beperkte produktiekapaciteit, en besteedt alles uit wat die capaciteit te boven gaat. Voor dat uitbesteden rekenen zij dan f 1,- à f 2,- per kledingstuk waardoor de maaklonen voor het atelier dat het feitelijk moet produceren evenredig omlaag gaan. Dit kan verschillende keren met één opdracht gebeuren. Van het oorspronkelijke maakloon van bijvoorbeeld f 8,- of f 10,- voor een rok of broek is uiteindelijk niet veel meer over.

De maaklonen bepalen de inkomsten van het atelier. Wanneer die onvoldoende zijn, zijn belastingen en premies de eerste posten die eraan moeten geloven. Het grote verschil tussen bruto en netto loonkosten betekent in dergelijke gevallen dat er slechts met netto loonkosten wordt gerekend. Het behoud van de op afbetaling gekochte machines is op korte termijn voor de ateliers van groter belang. En: de naaimachinehandelaar trekt eerder aan de bel dan de belastingdienst en het GAK.

In tegenstelling tot de arbeidskosten is de prijs voor de werkruimte een kostenkomponent die wel enigszins binnen de regels kan worden beïnvloed. In de meeste gevallen is deze gehuurd. Wij zijn huren tegengekomen van f 750,- tot meer dan f 2.000,- per maand. De ruimtes variëren van oude winkels en kelders tot speciaal gebouwde schuren op de binnenterreinen van huizenblokken. In de

oude delen van de stad liggen de prijzen over het algemeen lager. In tabel 7 wordt een overzicht gegeven van de spreiding van adressen van ateliers zoals gevonden door Tap (1983) en tijdens dit onderzoek. Met name in Oud West, de Pijp (in Oud Zuid) en de Jordaan (in het Centrum) zijn grote aantallen ateliers te vinden. Uit een vergelijking van de spreiding van het adressenbestand met zowel de buitenlandse bevolking van Amsterdam als de woningen van voor 1945 blijkt dat er met beide een redelijk sterke samenhang is van respectievelijk $r = +.59$ en $r = +.54$ (Pearson's produkt-moment korrelatie koëfficiënt).

Tabel 7 *Spreiding van adressen van vroegere en huidige ateliers naar stadsdeel in Amsterdam zoals gevonden in 1983 en 1986.*

Stadsdeel	1983*		1986*	
	Absoluut	%	Absoluut	%
Centrum	21	21,4	77	17,0
Oud-West	24	24,5	100	22,1
Oud-Zuid	19	19,4	72	15,9
Oud-Oost	17	17,3	58	12,8
Nieuw-Oost	1	1,0	5	1,1
Nieuw-Zuid	2	2,0	12	2,7
Nieuw-West	11	11,2	54	11,9
Noord	3	3,1	17	3,8
Westelijke Tuinsteden	-	-	40	8,8
Landelijke gebieden	-	-	5	1,1
Zuid-oost	-	-	12	2,7
Totaal	98	99,9	452	99,9

* Jaar van waarneming; adressen kunnen maximaal 3 jaar oud zijn.

Bron: Tap, 1983 en eigen onderzoek.

In feite verkeren de betrokken ateliers in een vicieuze cirkel. Omdat ze 't makkelijke, goedkope werk krijgen, komen ze in het zwarte circuit terecht, kunnen ze hun werknemers niet leren moeilijker werk te doen en blijven ze dus in de informele sfeer opereren. De afhankelijkheid van seizoenpieken en gelegenheidsorders betekent tevens dat ateliers gebonden zijn aan de eisen die opdrachtgevers stellen: vandaag bestellen, morgen klaar. Dat betekent dan doorwerken, of daar nu wel of niet een vergunning voor is.

Naast de pieken in lente en najaar, kan de productie in juli/augustus en januari/februari vrijwel stilliggen. Tap (1983) geeft aan dat hiervan het gevolg is dat de 'nette' konfektionair in de stille maanden met teveel personeel zit, omdat geen werktijdverkortening kan worden verkregen, aangezien de Arbeidsinspectie loonkonfektie als seizoenwerk aanmerkt en daarom geen werktijdverkortening wordt toegestaan. Ook een periodieke werkloosheidsuitkering voor een aantal werknemers in de stille periodes is niet mogelijk, daar de loonkonfektie met betrekking tot deze uitkeringen niet als seizoenarbeid wordt aangemerkt. Het lijkt erop dat na het van kracht worden van de nieuwe Werkloosheids Wet dit laatste wel mogelijk wordt.

De seizoensgebonden problemen zijn inherent aan de kledingbranche. In toenemende mate worden de risico's (voorraden, levertijden) die hiermee samenhangen echter verschoven naar de onderkant van de produktiekolom. Vroeger zaten de fabrikanten en de taillisten met deze problemen. Het hoofd van de afdeling inkoop van een kledingfiliaalbedrijf zegt over de fabrikanten:

"Je moet zo flexibel zijn dat als je geen werk hebt, je geen enorm kosten-apparaat achter je aan hebt slepen. Dat is een reden waarom ze zoveel gebruik maken van loonkonfektionairs."

B. Opportunity factoren.

Mevissen & Renooy stellen dat opportunity factoren de additionele factoren zijn die personen uiteindelijk doen besluiten activiteiten te ondernemen buiten de formele handelingsstructuur om (1984, p.50 e.v.), dat wil zeggen in de informele economie. Het is mogelijk om deze factoren onder te verdelen in een aantal categorieën, namelijk:

- bedrijfs- en bedrijfstakspecifieke factoren;
- persoons- en groepsgebonden factoren; en
- institutionele factoren.

Achtereenvolgens stellen wij deze drie hieronder aan de orde om hun betekenis voor (de vraag naar) informele arbeid in de loonkonfektie in Amsterdam te bezien.

Bedrijfs- en bedrijfstak specifieke factoren

Een faktor die door Lambooy & Renooy (1985, p.27) genoemd wordt is de technische mogelijkheid om het productieproces te fragmenteren. Deze is in de konfektie in extreme mate aanwezig. Loonkonfektionairs en fabrikanten zijn in de gelegenheid delen van de produktie uit te besteden. Die uitbesteding geschiedt getrapt en de winsten die bij iedere 'trap' blijven hangen vormen voor de volgende 'aannemer' een extra reden om informeel te gaan opereren. De lage toetredingsdrempel tot de branche (geen vestigingseisen, weinig investeringen) staat verdere fragmentatie niet in de weg.

Persoons- en groepsgebonden factoren.

Het feit dat het vooral om Turken gaat is niet zonder belang. Hierboven is al gewezen op het gemeenschappelijk waarden- en normen patroon, dat de betrokkenen bepaalde verplichtingen oplegt, zeker als er ook nog familiebanden in het geding zijn.

Ook ideeën omtrent het ondernemen zelf spelen een rol. Tap (1983, p.14) wijst erop dat Turken gewend zijn op een voor Nederlandse begrippen zeer vrije manier een bedrijfje te beginnen en te runnen. Het werken met niet vaststaande prijzen en lonen past in dit kader. Hiermee willen we niet zeggen dat het informeel opereren een gevolg van onwetendheid is, want uit gesprekken blijkt dat

de meesten weten hoe alles moet.

Het gaat niet alleen om ideeën omtrent het ondernemen, maar ook om het ondernemer-zijn. De status van ondernemer is hoger dan die van gastarbeider, zeker wanneer het alternatief werkloosheid is. Dit geldt binnen de eigen gemeenschap maar ook naar de Nederlandse omgeving toe. In de loonkonfektie deed en doet zich deze mogelijkheid van statusverhoging voor, mede vanwege het beroep dat gedaan kan worden op arbeidskrachten uit de eigen groep. De socio-ekonomische aspiraties van de betrokkenen voor zichzelf, kinderen of familie (hier of in Turkije) zijn een belangrijke drijfveer om alle mogelijkheden om vooruit te komen uit te blijven testen. Mitter (1986) en Ladbury (1984) noemen voor de Bengalen en Turks-Cyprioten gelijksoortige factoren.

Institutionele factoren.

De institutionele context waarin de informele ateliers opereren wordt gevormd door de bestaande wet- en regelgeving én de controle op de naleving daarvan. Aangezien de wet- en regelgeving - zeker op korte en middellange termijn - een gegeven is, gaat de aandacht uit naar de controle en met name de effectiviteit ervan. Volgens verschillende informanten is zowel de 'pakkans' als het effect van gepakt worden niet groot genoeg om het opnieuw of voor de eerste keer starten van informele ondernemers terug te dringen. Weliswaar worden regelmatig invallen gedaan in konfektie-ateliers, maar vooralsnog gaat daar nauwelijks een zichtbaar effect van uit. Ofschoon sommige respondenten nog hopen op een preventief effect, verwachten de meesten zelfs in die richting weinig. Door personeelstekorten bij met name de belastingdienst kunnen alleen 'grote gevallen' aangepakt worden, waarbij men zich dan nog vooral papierwerk op de hals haalt. Te vorderen valt er in de meeste ateliers weinig.

Veel respondenten zouden er de voorkeur aan geven wanneer de opdrachtgevers (grootwinkelbedrijf en groothandel) verantwoordelijk worden gesteld voor het reilen en zeilen in de ateliers op het gebied van belasting- en premie-afdrachten (een vorm van ketenaansprakelijkheid). Een eerste stap in die richting is de verleggingsregeling met betrekking tot de BTW, waarbij de directe opdrachtgever de BTW niet aan het atelier betaalt, maar zelf afdraagt. Dit is echter een vrijwillige regeling die de opdrachtgever nogal wat papierwerk oplevert en daarom slechts op beperkte schaal wordt toegepast.

Een andere institutionele faktor is de geringe invloed van de vakbeweging. De vakbond heeft geen leden in Turkse ateliers. Volgens een woordvoerder van de Industriebond FNV zijn de bedrijven niet toegankelijk. Hoewel men weet dat er 'hier zaken gebeuren die de bonden verfoeien' kan men er - althans direkt - weinig tegen ondernemen. Vanuit deze hoek ziet men niet veel heil in invallen en

streng vervolgen en wil men de verantwoordelijkheid leggen bij de opdrachtgevers. Een andere vakbondsfunctionaris vertelt dat hij regelmatig van fabrikanten te horen krijgt dat hij geen ophef moet maken over de arbeidsomstandigheden in ateliers:

"Ze zeggen dan, 'zit nou niet te veel te ouwehoeren, want ik maak dankbaar gebruik van die dingen' (d.i. de ateliers). Ze proberen allemaal een order zo goedkoop mogelijk uit te zetten, want alles wat ze langs die kant minder uit hoeven te geven, verdienen ze aan het eind van de rit; want het wordt niet goedkoper op de markt gebracht."

4.3 De vraag naar informeel geproduceerde kleding.

De afname van informeel geproduceerde kleding wordt verklaard uit de eisen die aan het produkt gesteld worden en uit bedrijfseconomische factoren die aan de kant van de afnemer spelen. Afnemers van een produkt stellen eisen op het vlak van levertijd, kwaliteit en prijs. Tussen die drie 'eigenschappen' van het produkt wordt een afweging gemaakt op basis waarvan de keuze van een bepaald produkt, en dus van een producent, geschiedt. Met name de prijs blijkt van belang te zijn, onder voorwaarde dat de levertijd kort is.

"Ik wil 't gewoon in twee of drie weken in huis hebben. Dit is m'n ingang."

Daarnaast kan een verklaring gevonden worden in bedrijfseconomische overwegingen van de kleding-detailhandel (groot en klein), fabrikanten en groothandel. Gewezen is op de noodzaak snel en flexibel te kunnen inspelen op veranderingen in het koopgedrag. Eén en ander betekent dat kledingzaken (van groot tot klein) vaker en per keer minder inkopen. Het risico van volle, maar onverkoopbare rekken wordt via groothandel en fabrikant doorgegeven aan de loonkonfektionair.

5 Konklusie.

De loonkonfektie-industrie in Amsterdam wordt gekenmerkt door haar informele karakter. Arbeidsomstandigheden en -voorwaarden in de praktijk hebben weinig te maken met in CAO's, Burgerlijk Wetboek, Arbeidswet en dergelijke vastgelegde normen. Men kan hierop verontwaardigd reageren en een poging doen het circuit 'uit te roeien". Onder verwijzing naar acties als 'Schuimkraag' en 'Goudtand' pleit bijvoorbeeld het PvdA Tweede Kamer-lid Vermeend voor een actie 'Naaigaren'. Een dergelijk actie (die overigens inmiddels heeft plaatsgevonden) zou genoeg moeten zijn om de zwarte produktie in deze branche uit te roeien. Dit getuigt echter niet alleen van een grote naïviteit ten aanzien van de effectiviteit van het optreden van kontrollerende instanties. Het geeft ook blijk van weinig begrip voor de positie waarin vele van de betrokkenen verkeren.

Men moet zich afvragen of de oplossing voor 'het probleem' inder-

daad gevonden kan worden in een repressief optreden van de overheid. Gewezen is al op de beperkte effectiviteit van dit soort acties. Belangrijker is echter het structurele karakter van het verschijnsel en van de belangen die sommige van de betrokken partijen hebben bij het in stand blijven van het circuit. Hierbij mag als randvoorwaarde niet uit het oog worden verloren dat bij voortbestaan van het informele konfektie-circuit de belastingdienst en sociale verzekeringskassen jaarlijks vele tientallen miljoenen guldens aan hun neus voorbij zien gaan. Bij het zoeken naar oplossingen moet óók gezocht worden naar wegen die dit probleem in ieder geval gedeeltelijk uit de weg ruimen.

De afnemers van de informeel geproduceerde kleding hebben er groot belang bij de prijzen laag te houden en indirect hebben ook de konsumenten daar belang bij. Een uitschakeling van de informele produktie zou leiden tot hogere prijzen voor de kleding. Het zou echter ook de werkloosheid onder de betrokken bevolkingsgroepen nog verder opstuwen. Een werkloosheid die nu reeds 3 à 4 keer zo hoog is als onder die van de gehele Nederlandse bevolking. Een veroordeling van deze groepen is dan ook niet op zijn plaats. Immers, zij zoeken slechts een alternatief voor werkloosheid, een inkomen, en - in sommige gevallen - een aanvulling op de te lage uitkeringen. Ook voor de eigenaren van de ateliers geldt in de meerderheid van de gevallen dat zij slechts een negatieve keuze hebben gemaakt en niet bezig zijn 'snel even rijk te worden'. Veel van hen zijn vroeger bij Ford, ADM of NDSM werkzaam geweest, maar kunnen in hun oorspronkelijke vak geen werk meer krijgen. De positie waarin zij zitten - tussen opdrachtgevers die weinig willen betalen en konkurrenten die hun bedrijf ook draaiende willen houden - 'dwingt' hen tot de keuze ermee te stoppen of het informele circuit in te duiken. Eénmaal daarin terecht gekomen, komen ze er niet meer uit.

Hierboven is al aangegeven dat het leggen van (een deel van) de verantwoordelijkheid bij de opdrachtgevers in de vorm van een aangepaste Wet Ketenaansprakelijkheid wellicht een oplossing kan bieden. De Amsterdamse politie gaat zelfs zover te zeggen dat "zolang dat niet gebeurt, zal je zien dat die textielbedrijfjes gewoon door blijven gaan". De vraag is echter of een dergelijke maatregel zal leiden tot het 'witten' van de loonkonfektie en een verbeteren van de arbeidsomstandigheden of tot de verdwijning van de branche. Het antwoord op deze vraag is niet in absolute zin te geven. Een deel van de betrokken bedrijfjes zal ongetwijfeld verdwijnen, maar wellicht wordt een ander deel op die manier in staat gesteld de kwaliteit van het geleverde produkt te verhogen. Daardoor kunnen ze hun produktie differentiëren en worden ze minder afhankelijk van alleen maar het 'snelle, goedkope mode-werk'. Gebeurt dat niet dan heeft Tinbergen achteraf wellicht toch gelijk gehad, en is er voor de arbeidsintensieve konfektie-industrie geen plaats meer in

het kapitalistische Westen, althans niet meer op een formele, of zo men wil legale, basis. Informeel blijft deze branche (dan) voortbestaan, net zoals in London, Parijs, New York, Los Angeles, en andere grote stedelijke centra. In dat geval dringt zich de vraag op in hoeverre er sprake is van het totstandkomen van een informele productiesector in het rijke Westen als structureel onderdeel van het productie-systeem. Het verkennende onderzoek waarop wij ons hierboven gebaseerd hebben levert onvoldoende 'bewijzen' op om dit zonder meer te stellen. Wij menen echter wel een aantal argumenten voor deze stelling aangedragen te hebben. Meer onderzoek zal echter nodig zijn om duidelijkheid te verkrijgen omtrent het structurele karakter van de hiervoor voor één branche beschreven ontwikkelingen.

Literatuur

- Bloeme, E. & R.C. van Geuns, *Ongeregeld ondernemen. een onderzoek naar informele bedrijvigheid*, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid/Regioplan, Den Haag, 1987.
- Buck, R., The new sweatshops: a penny for your collar, in: *New York Magazine*, January 29, 1979.
- Chisolm, N., N. Kabeer, S. Mitter & S. Howard, *Linked by the same thread. the multi-fibre arrangement and the labour movement*, London, 1986.
- Dicken, P., *Global shift*, London, 1986.
- Economisch Instituut Midden- en Kleinbedrijf, *Brancheverkenning: De kledingspecialzaak*, Zoetermeer, 1985.
- Gershuny, J.I., The informal economy; its role in post-industrial society, in: *Futures*, February, 1979.
- Greater London Council, *London Industrial Strategy*, London, 1985.
- Jansen, A.C.M., J.A.M. Hilgersom & N.J. Van Der Veen, *Sukses en mislukking in de konfektie en lederwarenindustrie; een exploratief onderzoek naar het wel en wee in beginnende ondernemingen*, EGI-paper no. XIX, Economisch Geografisch Instituut, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 1978.
- Ladbury, S., Choice, chance or no alternative? Turkish-Cypriots in business in London, in: Ward, R. & R. Jenkins, *Ethnic Communities In Business. Strategies For Economic Survival*, Cambridge, 1984, p. 105-124.
- Lambooy, J.G. & P.H. Renooy, *Bouwstenen Van de informele arbeidsmarkt; een inventarisatie*, OSA-werkdocument nr. 12, Den Haag, 1985.
- Leichter, F.S., *The return of the sweatshop. A Call for state action. An investigation of the garment sweatshop problem in Northern Manhattan*, 1979.
- Leichter, F.S., *The return of the sweatshop. Part II of an investigation.*, 1981
- Mevisen, J.W.M. & P.H. Renooy, *Arbeidsmarkt en informele sek-*

- tor, in: Mevissen, J.W.M., F. Schwanen & P. Terhorst (red.), *Geografische aspecten van de arbeidsmarkt*, ASVS Publikatiereeks 6, Amsterdam, 1984, p. 39-69.
- Mitter, S., *Industrial restructuring and manufacturing homework: immigrant women in the uk clothing industry*, in: *Capital & Class* no. 27, 1986, p. 37-80.
- Nienhuis, T.H. & F. Pleijster, *De textieldetailhandel; structuur, bedrijfsresultaten en bedrijfsuitkomsten (detailhandelonderzoek)*, Economisch Instituut Midden- en Kleinbedrijf, Zoetermeer, 1986.
- Renooy, P.H., *De schemerzone; 'werkplaats' tussen vrije tijd en arbeid*, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Den Haag, 1984.
- Sassen-Koob, S. & W. Grover, *Customized production: an emerging source of informal activity in New York*, mimeo, Columbia University, New York, 1985.
- Tap, R., *Het Turkse bedrijfsleven in Amsterdam*, 1983.